

Акматов Б.М.

БОЛОНЬЯ ПРОЦЕССИ ЖАНА ЭКИ БАСКЫЧТУУ ЖОГОРКУ ОКУУ ЖАЙЛАРЫНДА АДАБИЯТ САБАКТАРЫН КОМПЕТЕНТТҮҮЛҮККӨ НЕГИЗДЕП ОКУТУУ ПАРАДИГМАСЫ

УДК:375.33.16

Макалада автор болонья процесси жана эки баскычтуу жогорку окуу жайларында адабият сабактарын компетенттүүлүккө негиздеп окутуу парадигмасын караган.

Социолог К. Бейлинин аныктамасы боюнча “парадигма – изилдөөчү дүйнөнү караган менталдык терезе (mental window)” [1] деген образдуу салыштыруу менен түшүндүрүлүп, анын мазмунунда кесипке ээ болуучу адисти социалдык жактан калыптандыруучу концепттер орун алат. Ырас, ал концепттер рынок шартында кесипке карата коюлган талаптарды изилдөөдөн, жарандарды адистештирүүдө билим берүү тармактары эске ала турган шарттарды үйрөнүп-билүүдөн пайда болгон натыйжага жетүүчү максат-милдет жана окутуу мазмундарына айланган бирдиктүү номенклатуралык аныктамалар - көндүм жана адаттарды калыптандыруучу иерархия, окуу процессин уюштуруу жана аны текшерүү жана баалоону теориялык жактан негиздөөчү парадигма катары кабыл алына баштаган. Кыргызстанда деле “парадигма” ушул түшүнүктөрдүн алкагында туруп, учурда билим берүү тармактарындагы өзгөрүүлөрдү – ааламдашуу процессиндеги адамдын социалдык кызыкчылыктарын канааттандыруу, таанып-билүүсүн жана жүрүм-турумун дүйнөлүк социалдык өзгөрүүлөргө ыңгайлаштыруу, инсандык сапаттарды калыптандырууда коомдук-социалдык жаңылануулар менен илимдеги жетишкендиктерди интеграциялоо, адамзат түзгөн баалуулуктарды өз боюна сиңирген инсандык феноменге жетүү натыйжасы катары көрүнөт.

Башка жогорку эки баскычтуу кесиптик билим берүүлөрдөй эле филологиялык багыттагы окуу стандартын жүзөгө ашырууда, анда сунушталган дисциплиналарды окутууда деле “парадигма” түшүнүгү ушул маанилик касиетин сактап турат. Тагыраак айтканда, филологиялык багыттагы окуу стандартындагы адабиятка тиешелүү сабактардын негизги мазмуну компетенттүүлүккө негизделген парадигмада түзүлүп, натыйжага жетүүдө Болонья келишими аныктаган “негизги компетенциялар” («ключевые компетенции») менен “профессионалдык компетенцияларды” («профессиональные компетенции») жетекчиликке алып иш жүргүзүү максатын көздөйт. Ырас, компетенттүүлүк парадигмасы жогорку кесиптик билим берүүдө коомчулуктун ошол кесипке карата социалдык керектөөсүн эске алуу менен ишти уюштурууга максаттангандыктан, филологиялык багыттагы жогорку кесиптик билим берүү ошол мамлекеттеги коомдук-социалдык кызыкчылыктардан, өзгөчө филологиялык билимге болгон рыноктук талаптардан мамиле кылгандыгын айтпай кетүүгө болбойт. Рынок шарты азыркы

жогорку кесиптик билим берүүдө мурда кездешпеген адистиктерди жараткандай эле кээ бир кесиптердин түп орду менен жок болушуна алып келди. Ушундай шарттардан улам филологиялык багытта эки баскычтуу жогорку кесиптик билим берүүдө да окутула турган дисциплиналарды аныктоодо адабиятка тиешелүү сабактардын мазмуну түп-тамырынан өзгөрдү десек болот. Азыркы мезгилдеги рынок шартында бардык билим биринчи кезекте жарандын материалдык керектөөсүн канааттандыруу талабынан келип чыккандыктан, филологиялык багытта эки баскычтуу жогорку кесиптик билим берүү эле эмес [2], инсандын рухий дүйнөсүн толук калыптандыруучу, же адамдын күнүмдүк керектөөсү үчүн зарыл болгон орто билимдин мазмунунда турган дисциплиналардын арасындагы ролу боюнча адабияттын кадыр-баркы төмөндөп баратканы байкалат.

Совет мезгилинде идеологиялык иштерди жөнгө салуучу, коммунисттик саясатты элге жайылтуучу кесиптердин бири катары зор кадыр-баркка ээ болуп, ал тургай өз алдынча адабий сынчы, акын, жазуучулар институтта кадр катары даярдалып (М.Горкий атындагы адабият институту эске алынып жатат), анда негизги басым адабиятка бурулуп келген болсо, кесиптик билим берүүгө карай рынок талабынын келиши филология жаатында адабияттын ролун төмөндөттү. Тескерисинче, Болонья келишими аркылуу билим берүүнүн рыноктук шартына ылайык тилдин коммуникативдүү эл аралык байланышты камсыздай алган статусунун жогорулашы филологиялык кесиптик билим берүүдө **лингвистика** жана **колдонмо лингвистиканын** өзүнчө адистик болушун шарттады. Ал эми, ар бир кесиптин эл аралык категорияларын аныктоочу мультилингвистиканын орун алышы тилди үйрөнүүнү билим алуудагы өзүнчө компетенция катары кабылдоо менен компетенттүүлүк парадигмасында адабий баалуулуктарды өздөштүрүүнү маданият таануудагы (культурологиялык) *эстетикалык компетенция* катары караса, адабий тексттерди үйрөнүүнү көпчүлүк мезгилде тилди колдонуу практикасына ээ болууда көнүгүүнү ишке ашыруучу каражаттардын бири сымал мамиле кылууга өттү.

Эл аралык деңгээлге чыгууну каалаган КМШ өлкөлөрүндө жалпысынан филология деп аталганы менен жарандык кызыкчылык **лингвистика**, **колдонмо лингвистика** жана **компьютердик лингвистикага** артып, мындай кесиптик билим берүү стандарттарында адабиятка бөлүнгөн кредиттик сааттар рыноктук керектөө муктаждыгына карата кескин азайып, анын натыйжасында адабий процесси өздөштүрүү, көркөм чыгармачылыктын ролун андаштыруу, адабият теориясын жана тарыхын таанып билүү талаптары жоголуп баратканы

байкалат [3]. Аталган өлкөлөрдүн ичинде түзүлгөн кырдаалга таянсак, филологиялык багытта эки баскычтуу жогорку кесиптик билим берүүдө сунушталган компетенцияларга ылайык филолог адис адабий процесстеги “диахрондук жана синхрондук өзгөрүүлөрдү, коомдук-социалдык турмуштагы көркөм чыгармачылыктын ролун, адамзат калыптандырган искусстводо адабий баалуулуктарды”[4] таанып-билүүдө адабият теориясын жана тарыхын таанып **БИЛҮҮГө** (знать) мүмкүндүгүн аныктай алса да, аларды **КОЛДОНО АЛУУга** (уметь) талант-шыгы барлар гана жөндөмдүү болгондуктан, адабият боюнча дисциплиналарды рынок шартына ылайыктай албай келет. Ал эми жарандар **ЭЭЛИК КЫЛУУга** (владеть) тийиш болгон адабияттык билим боюнча натыйжа компетенттүү адиске карата коюлган жөндөмдүүлүктү шарттуу түрдө аткарып келе жаткандай таасир калтырат. Анткени учурда жогорку билимдүү филолог адистерди даярдоодо компетенттүүлүк парадигмасы төмөнкү багыттарда иш жүргүзүүнү талап кылат.

1) Адабиятты компетенттүүлүктүн негизинде окутуу студентке адабият боюнча илимий-теориялык жана практикалык мазмунда маалыматтарды берүү менен гана чектелбестен, окуу-методикалык системасына адабий билимди өнүктүрүүнүн жана колдоно билүүнүн заманбап технологиясын пайдалануу аркылуу маданият таануучулук (культурологиялык) функциясына карата, адабиятты дүйнөлүк жана улуттук маданиятка таандык процессти үйрөтүү каражаты катары окутуу милдетин дайыма аткарууга тийиш. Антпесе улуттук жана дүйнөлүк адабиятты билүү чеги адабиятты окутууда маданият таанууга (анын ичинде этномаданий өзгөчөлүктөрү) таандык компетенцияларды өнүктүрө албай калышы мүмкүн. Тагыраак айтканда, ал студентке улуттук адабиятка тиешелүү “картинаны” элестетип берүү үчүн адабий-эстетикалык көркөм дөөлөттөрдү салыштырууга, адабияттын улуттук мүнөзүн аныктоочу бирдиктерин типологиялык планда башка адабий баалуулуктар менен салыштырып үйрөтүүгө милдеттүү экендиги байкалат.

2) Адабиятты профессионалдык деңгээлде билүү компетенциялары менен адабий баалуулуктардын негизинде жаранга маданият таануу компетенцияларын калыптандыруу максаттары бирдей эмес. Бирок адабиятты компетенттүүлүккө негиздеп окутуу адабий-көркөм чыгармачылыкты таанып билүүдө, улуттук колоритти аныктаган элдин жашоосу үчүн мүнөздүү белгилер менен жалпы адамзаттык жүрүм-турумдарга жана реалийлерге талдоо жүргүзүүдө стереотиптер жана автордук индивидуалдуу чеберчиликтерди айырмалап үйрөтүүдө мастер класстарды уюштурууга аргасыз экени ачык көрүнөт. Дүйнөлүк кесиптик билим берүүдө искусство таануу, жеке чыгармачылыкты өздөштүрүү багытында театр, кино, башка жана кесиптерге адистерди даярдоодо колдонулуп келе жаткан мындай *мастер-класстар адабиятты окутууга да таандык болушу керектиги белгилүү болуп отурат.*

3) Бүгүн жогорку окуу жайларына эки баскычтуу билим берүүдөгү окутуу системасы кирип, ал жогорку кесиптик билим берүү тармактарын модернизациялоону илимий – практикалык изилдөө иштеринен баштоо керектигин айкындады. Мында филология багытындагы эки баскычтуу кесиптик билим берүүнүн жаңы стандартына ылайык адабият боюнча жаңы концепцияларын даярдоо, ал болсо окула турган дисциплиналардын силлабустарын түзүп чыгуу, анын негизинде окуу китептердин жаңы үлгүлөрүн окуу процессине сунуштоо, б. а. жаңы шартка жараша адабий билим берүүнүн максат-милдеттерин, окутуудан алынуучу натыйжаларды, окутуунун инновациялык формаларын, кредиттик технологияга туура келе турган баалоо системасын иштеп чыгуу, окутуунун кредиттик технологиясын жөнгө салуучу окутуучу адистердин илимий деңгээлдерин жаңылоо тууралуу маселени чечүү зарыл милдеттерден болуп турат. Адабий билим берүүнү компетенттүүлүк парадигмасына өткөрүү студент менен окутуучунун ролунун жана функциясынын өзгөрүшүнө, келечекте конкуренцияга туруштук бера ала турган кесипкөй кадрларды даярдоо боюнча силлабустардын (жумушчу программалардын) мазмундук жаңырышын, окуу планынын, ага ылайык окутуу технологиясынын мазмундук жана формалык жактан жаңыланышын, өзгөчө окуу китептери менен окуу куралдарынын сапаты аталган багыттагы билим берүү стандартынын талаптарына жооп беришин, эң башкысы кесиптикке карата коюлган чен-өлчөмдөрдүн траекториясынын өзгөрүшүн “тилеп келет”.

4) Болонья келишиминде көрсөтүлгөндөй, филологиялык багытта эки баскычтуу жогорку кесиптик билим берүүдөгү компетенттүүлүк парадигмасы адабий билим берүү системасынын аккредитациялануусун ар бир жогорку окуу жайдан талап кылмакчы. Бул компетенттүүлүккө негизделген окутуунун кредиттик технологиясын кабыл алуу же ишке ашыруу эле эмес, азыркы кесипкөй адиске мүнөздүү болгон “коммуникативдик”, “тилдик”, “маданият таануу” жана “профессионалдык” өз ич ара бир нече топко компетенциялардын мазмунунда ачылуучу улуттук, ошондой эле эл аралык коммуникативдүүлүктү өз алдынча жана эркин уюштура алган компетенттүү филологдун мамлекеттер ортосунда аракетке келген долбоорлордо иш жүргүзүүсүнө карай аныкталат. Мындай талап бир гана филологиялык жогорку билим берүү системасында болбостон, ар кандай кесипке ээ болгон адистен талап кыла турган маселелердин бири болуп саналат. Эгер бардык кесипке ээ болгондор мындай компетенциянын талап кылышы филологдук кесипти аркалап, ушул багытта иштеп кетүүнү максаттанган студенттерден аталган компетенцияларды толугу менен өздөштүрүшү үчүн адабий чыгармалардын контекстинде оозеки жана жазма кебин ккалыптандыруучу жана ар түркүн мазмун жана формага ээ болгон чыгармаларды талдап түшүнүүгө *практикалык жана лаборато-*

риялык иштердин системалык жаңычыл инновациялык формаларын аткарууну милдеттендире тургандыгы анык. Андай формалар эки баскычтуу кесиптик билим берүүнүн шарттарына ылайык модулдук системада болушун, ошол эле мезгилде *ар бир студенттин чыгармачылык мүмкүнчүлүгүн көрсөтүүгө, маселени өз алдынча чече билүүсүн калыптандырууга*, адабий чыгармаларды окутуудагы компетенттүүлүк парадигмасын ушул багытка бурууга милдеттенүүгө тийиш.

5) Жогорку билимге ээ болуучу адис азыркы мезгилдин талаптары боюнча адабият сабагында ага тиешелүү түшүнүк, терминдерден маалыматы гана болушу керек эмес. Компетенттүүлүккө негиздеп окутуу парадигмасы адабият сабагында алган маалыматтарын билим катары пайдаланып, өз алдынча уланта ала турган жөндөмдү жараткан шыкты калыптандыруу болуп саналат. Тагыраак айтканда, филолог адистин кесиптик сапаттарын аныктоочу категориялар - профессионалдык компетенциялар деп аталганы менен ал окуу процессинде студентте калыптануучу **адабияттын көркөм-адабий семиотикалык табиятын ачып берүүчү дискурстун минимум** жана **максимум** чегин өздөштүрүүсүн милдеттендирүүдө. Ал студентке эки баскычтуу кесиптик билим берүүчү жогорку окуу жайынын эшигин аттаган биринчи күндөн тарта жүргүзүлүүчү адабий иш чаралардын мазмунун адабияттын семиотикалык табиятын аныктоочу окутуу принциптерине негизделүү зарыл экендигин көрсөтүүдө. Компетенттүүлүккө негиздеп окутуу парадигмасында *адабияттын көркөм-адабий семиотикалык табиятын ачып берүүчү дискурсун* өздөштүрүү студенттердин адабий түшүнүктөр менен сөздөрдү, алардын прикладдык формаларын, синтаксистик курамын коммуникативдүү өз ара байланышта колдоно билүүсүн шарттап, ал өз кезегинде адабий тилдин нормаларын, тилдин грамматикалык тексттик түзүлүштөрүн реалдуу турмуштук шарттарда ылайыктап колдонуусуна, лексикалык каражаттарды троптук маанисине чыгара пайдалануусуна жетишип, тилдик компетенциялар боюнча да жөндөмдүүлүктү калыптандыра алат.

6) Адабиятты компетенттүүлүк парадигмасында окутуу адабият сабактары аркылуу эне тилдин бардык байлыктарын толугу менен пайдалана билүү гана эмес, учурдун талабында адабиятты, адабияттык кубулуштарды теориялык жана практикалык жактан таанып-билүүнүн максаты – адабияттын предмети болгон адам жана анын турмушун ар кыл формада жана ар түркүн көркөм-эстетикалык мазмунда сүрөттөп бере алган сүрөткерлердин чыгармалары аркылуу реалдуу турмуш чындыгындагы адамдын

-социалдык жактан активдүү инсандын психологиялык-эмоционалдык табиятын айырмалап билүү, абалга баа берүү мүмкүнчүлүгүн калыптандыруу да болуп саналат. Адабий билим берүүнүн мазмунун ушул нукта уюштуруу филологиялык багытта жогорку кесиптик билим берүүнүн негизи деп табылган компетенттүүлүк парадигмасынын өзөгүн түзүп турат, б. а. филологиялык билим берүүнүн жаңыланган мазмунунда чагылган компетенттүүлүктөр окуучу кабылган психологиялык проблемалардан адабий билим берүүнүн контекстинде аталган илимдин илимий-теориялык мазмунун заманбап шартта пайдаланууну милдеттендирет. Адабий билим берүү ар кыл чыгармадагы каармандын көп түрдүү психологиялык табиятын студентке жана окуучуга түшүндүрүп жеткирүү менен турмуштагы коммуникативдүү кырдаалда психологиялык абалды өздөштүрүүнүн, өзгөчө аны туура чечүү механизмин таба алган билимге ээ болушуна көмөктөшмөкчү.

7) Адабиятты компетенттүүлүк парадигмасында окутуу адабият боюнча сабактардын мазмунунда *студентти субъекти катары таанып билген, алардын ар биринин инсандыгын тааныган, ар кимисинин жеке инсандык табиятына багытталган төмөнкү принциптердин* болушун талап кылат: 1) адабий-семиотикалык дискурстун студенттин профессионалдык компетенцияларын калыптандыруу процесси когнитивдик-интеллектуалдык багытта болушу; 2) студенттердин адабиятка карата шык-талантын эске алуу менен индивидуалдуу мамиле кылуу; 3) студенттердин адабий-семиотикалык дискурсту, адабиятты илимий-теориялык жана практикалык жактан өздөштүрүүдө окуу тажрыйбасын эске алуу; 4) көркөм чыгармаларды, адабий-теориялык изилдөөлөрдү өз алдынча окууну калыптандыруу; 5) адабий түшүнүктөрдү, терминдерди адабий процессти таанып билүүдө интенсивдүү үйрөнүүнү; 7) студенттердин келечектеги кесиптик ишмердүүлүгүнүн контекстинде адабий-эстетикалык дөөлөттөрдү турмуштук керектөөдө маданият таануучулук компетенция катары пайдалана алуусуна жетишүү, ж. б.

Пайдаланылган адабияттар:

1. Baiby K.D. Methods of Social Research N-Y., London. 1982, 25-бет.
2. Сборник государственных образовательных стандартов высшего профессионального образования. / под ред. Ш. Дж. Джусенбаева. – Б.: 2004, Ч. 2, 198 – 276-беттер
3. Концепция модернизации российского образования на период до 2010 года. - М., 2002, 11 – 18-беттер
4. Государственный общеобязательный стандарт образования Республики Казакхстан. – Алматы, 2009, 8-бет.

Рецензент: п.и.д., профессор Батаканова С.Т.